

Mälestuse jõud
Essee ussisõnadest

Mattias Merilai

Andrus Kivirähki raamat „Mees, kes teadis ussisõnu“ ei ole kirjutatud niisama, ilukirjandusena. Julia Kristeva ütleb „Kirjanduse poliitikas“, et päris ilukirjandust ei olegi olemas. Siiski pole „Ussisõnad“ esmapilgul poliitiline otseselt selles mõttes. Kristeva jaoks on kirjanduse poliitiline ülesanne tuua välja ühiskonnas allasurutu, et see läbi rääkida, ära kulutada ning edasi liikuda - seega minevikust jäänud probleemide lahendamine? Kivirähki teose eesmärgiks on pigem näidata, et minevik ei ole ainult probleemsus, mida mõtlematult endalt maha raputada. Klassik on öelnud, et kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta.

Kes me oleme? Kust me tuleme? Kuhu me läheme?

Kivirähk taunib oma raamatuga Eesti (ja miks mitte maailma, aga võibolla ainult Lääne?) kaasaegset *status quo*, uue jumaldamist ja vana põlgust. Tarbijaühiskond ei saakski teistmoodi organiseeritud olla. Ent samamoodi nagu pole võimalik täielik minevikust loobumine, pole võimalik ka täielik tulevikust loobumine. Ühel juhul kaoks Märgiprotsess materjali puuduses, teisel juhul tegutsemiskeelu tõttu. Igasugune *status quo* säili(ta)mine on lootusetult sündinud ettevõtmine, ükskõik, kas vaadata seda Zenoni, Toynbee või Derrida silmadega.

Kivirähki raamat lõpeb seega lahenduseta. Noor Küla lõikab ennast lahti minevikust, tõlkides selleks endale oma aru järgi ümber vööramaalaste taustsüsteemi. Seda süsteemi läheb kohe väga vaja, täitmaks tühjaks jäänud kohta Märgiprotsessi uue alusena. Leemet annab alla ja jääb magava Põhja Konna seltsi enda ja oma kultuuri lõppu ootama. Seejuures on iseloomulik, et ta, mõistnud vana ja uue maailma ühildamatust, veedab oma aega Põhja Konna – vana ja arusaadavat – poleerides. Oh, Freud! Ent ka siin ei pääse ta uue käest, metsas satub ikka kokku uue aja loomadega, kes ei mõista enam ussisõnu ning kellega pole seega targemat teha kui neid lõhki lasta.

Niisiis kohtame igal sammul põlist konflikti vana ja uue vahel. Asjale annab värvi abjektsioon, mida esineb peamiselt kahel olulisemal tasandil. Esimene on Kivirähki abjekt – ta ei suuda lahendada protsessi, mis töötab vanade tõdede ununemist ja rahvuskultuuri asendumist Võsa-Peeterluse ja Britney Spearsiga. Säärane stsenaarium ei ole kuigi atraktiivne, tekib suur tahtmine see maha teha, ära heita. Ta mõistab, et tal ei ole võimu protsessi peatada, tema võimuses pole palju enam kui uus-sigadel soolikate välja laskmine. Sarnane on Ülgase ja Tambeti positsioon. Kuid sellal kui kirjanik vaatab abjektile otsa ja püüab probleemiga tegeleda, keelduvad Metsa-konservatiivid seda tunnistamast ning peidavad jaanalinnu kombel pea liiva, klammerdudes tähendusetuks muutunud rituaali fetišeerimisse.

Kivirähk ei paku lahendust vana ja uue konfliktile. Sartre vaimus võiks muidugi öelda, et ka puuduv lahendus on lahendus. Kas kirjanduse roll on pakkuda vastuseid või küsimusi? Hea küsimusega võivad kõik nõustuda, vastused on igaühel omad. Kristeva vaimus peaks kirjanduse roll olema taolise abjekti ühiskonna teadvuses hoidmine, pakkudes diskursuse tasemel dialektikat probleemi ümber. Seega on „Ussisõnad“ siiski puhtpoliitiline akt.

Tahaks jääda iseendaks, aga raha tahaks ka
Oi ma lendaks, oi ma lendaks, aga maha tahaks ka
Tahaks saada kasvõi kindaks, mille viskad mulle sa
Põhimõtetele kindlaks jäädes joosta tulle ka

Tahaks saada kerjusemänguks, aga ilm ei võimalda
Samas tahaks uusi hambaid, prille, Audit, maja ka
Tahaks tõde kuulutada, aga samas tahaks ma
Õige vaikselt omaette kasteheina kaduda

Riho Sibul

Teiseks abjektiks on Mets Küla jaoks. Metsast vaadates on küla sõgedate kommete ja kõige-valesti-tegemisega ära teeninud kas põlguse või surmaga. Ent see vaade pole muud kui semiootiline Teine, lihtsalt arusaamatus, kuidas võib hulk inimesi nii rumal olla. Külalt vaadates on Mets aga midagi jälestusväärset, barbaarne ja räpane. Ta võiks olla lihtsalt Teine, kui poleks mälestust, et me ise olime ka seal. Seega on Mets osa Küla iseendast, mida ei taheta selleks tunnistada, puhas abjekt. Vaadates otsa Metsale ja mäletades ennast Metsa osana näeb Küla ka iseennast abjektina.

Üleminek vanalt uuele saab alguse kokkupuutest Teise kui Uue kandjaga. Ülemineku käigus tekkiv abjektsioon Vana ja Enda suhtes toob kaasa ratsionaalsuse minetamise toimuva protsessi suhtes. Ebameeldivat aitab tedvusest eemaldada täielik ja kriitikavaba üleminek vanalt uuele. Leib on *a priori* hea. Sümbolne teeb siinkohal semiootilisele range ideoloogilise ettekirjutuse, mis muidugi satub konflikti leiva semiootilise vastiku maitsega. Nüüd on küla juba sunnitud tervikuna üle võtma kogu Uue aprioorsuste võrgustiku, et toetada usku uue ideoloogia universaalsusse selle piirstuatsioonide kõverustes. Küla seisukohalt on nüüd kogu Mets *a priori* vale ning kogu Küla Metsa seisukohalt *a posteriori* lollus ja enesepett. Kummalgi arvamusel ei jää üle muud kui pretendeerida univerlsaalsele tõeväärtusele. Seega summutab abjektsioon juba eos võimaluse ternaarseteks protsessideks oma ja võõra ning vana ja uue telgedel.

Ternaarsuse potentsiaali kannab endas Leemet. Ta ei usu pimesi ei vanadesse tavadesse ega uutesse väärtustesse. Siin kerkiks võimalus tekitada ja vahendada Metsa ja Küla vahelist dialoogi *for make benefit glorious nation of Kazakhstan*. Ent dialoog jääb ära. Külalt sündinud Leemetit ei võeta Metsas lõpuni omaks, konservatiivid abjektistavad vahendaja. Lisaks abjektistab Küla Metsa ja Mets põlgab Küla. Igaüks peab justnimelt ennast tõe kandjaks, ja sellest järeldub teiste eksimine. Keegi pole nõus nägema ennast terviku osana, puudub metatasand protsessi suhtes. Küla-Teine ja Mets-abjekt on üksteisele suhtluspartneritena väärtuslikud ainult võimalike tõediskursuse ülevõtjatena. Dialoogiks oleks tarvis abjekti eksistentsi tunnistada, kuid selleks ei olda valmis. Kui Alexandria raamatukogu teosed sisaldavad Koraani tarkusi, siis on nad vaid kasutatud koopiad, kui mitte-Koraani tarkusi, siis mitte-tõena kahjulikud. Seega pakutakse opositsioonile vaid ühe valikut – nõustuda lõpuni koalitsiooni positsiooniga.

Abjektsiooni leidub „Ussisõnades“ ka argisematel tasanditel. Huvitav on rästikute suhe oma vanadesse nahkadesse – neid kardetakse. Vahetatud nahk on kõige füüsilisemaid ära heidetud omasid. Leemet abjektistab Külla kolinud Pärtlit-Peetrust, kes meenutab Oma kuid esindab Võõrast. Leemeti ema abjektistab surnud mehe tõttu karusid. Pärast tütremehe, Mõmmiga, kokku sattumist ehk abjektile otsa vaatamist probleemsuhtumine laheneb.

Lisaks esineb hulgi erinevaid abjektsioonilähedasi põlgusi, mis lähtuvad Teise problemaatikast. Läbivaks teemaks on erinevatele gruppide lugupidamatus üksteise suhtes, millele vaid harva pakub vaheldust toetav suhtumine. Metsa-inimesed põlgavad pinisevaid putukaid, harimatuid siile, lauslolle külaelanikke, pudikeelseid munki ja raudmehi ning juhmivõitu karusid. Karud on aga raske ja piiripealne juhtum, evides mitmeid, eriti naissoole apelleerivaid positiivseid kvaliteete. Puudub ühtne seisukoht inimahvide suhtes ja lugu peetakse vaid rästikutest, kelle üleolekut on siiski raske tunnistada.

Olukorra teeb metsas keeruliseks neokonservatiivne duo Tambet ja Ülgas, kes väheneva rahvaarvu tingimustes seavad ennast progresseeruvalt opositsiooni ülejäänutega. Nähes vanade väärtuste allakäiku valivad nad endale välja lemmikud ning rajavad nendele oma isikliku universaalsusele pretendeeriva ideoloogia – hiis, haldjad ja kõik sellega kaasnev. Selline pseudo-Vana on aga samasugune Uus koos oma aprioursustega nagu Küla maailmapilt. Nii neokonseratiivid kui ka Küla kuulutavad põlgusaluseks kõik peale iseenda ja oma kultusobjekti, mis on olmes üsna mugav ja kergesti hallatav süsteem.

Inimahvid teevad läbi sarnase muutuste põlguse protsessi, kuid leiavad, et allakäik algas juba palju varem, seoses puu otsast maha kolimisega. See on ka loomulik, kuna nemad on ainsad tegelikud mälu kandjad kogu loos. Kui inimesed mäletavad muistseid lahinguid Põhja Konna toetusel, siis inimahvide kroonika räägib tuhandetest aastatest. Oma mälu põhjal loodud ideoloogiast tulenevalt ebamugavalt puu otsas elades kipuvad nad jätma sama tobedat muljet kui külaelanikud oma vastiku leiva või Ülgas haldjatega.

Samas ei ürita inimahvid oma tõe kellegile peale suruda. Taolist käitumist esindab metsas vähemus – Leelet, Vootele, inimahvid ja rästikud. Rästikud saavad seda endale lubada, sest on targad; ahvid mäletavad ja paar inimest on ratsionaalsed. Ka need positiivsed tegelased pole siiski vabad abjektsioonist ja põlgusest. Nemad lihtsalt ei topi oma nina liialt võõrastesse asjadesse... Kui, siis hambaid, mis on aga igas taustsüsteemis valiidne žest.

Seega defineerivad „Ussisõnade“ tegelased ennast eeskätt selle järgi, keda ja mida nad põlgavad. Igaüks, kes tunneb endal natuke aru peas olevat, põlgab kõiki, kellel arvab seda vähem olevat. Teadmine enda seotusest madalamat sorti tegelastega tekitab abjektsiooni nii madalamate kui ka enda suhtes. See toob kaasa ebaratsionaalse klammerdumise muutuste tõttu tekkinud või loodud uue identiteedi külge, mida kindlustatakse taustsüsteemi arendamisega. Tekib surnud ring, kus protsess järjest võimendub. Erinevatest objektiivsetest eeldustest hoolimata lähevad seda teed nii Ülgas ja Tambet, inimahvid kui ka Küla. Kuna ükski neist pole valmis koostöök, siis kaks osapoolt kaovad ning kolmas jääb ilma oma minevikust.

Leemeti kibe flirt külaga on juba ainult agoonia pikendamine. Ta saab aru, et vanad ajad on möödas, tähelepanu koondub lootusele, et tema ei ole viimane. Kui see lootus luhtub, ei jäägi muud kui verrega üles kirjutada, et *mina olin siin*.

Kivirähki raamat „Mees, kes teadis ussisõnu“ on kurb düstopia, mis Eesti mikrokosmosena jutustab meile loo rahvast, kes ajaloolise taaga tulemusena abjektistab iseennast ja põlgab kõiki teisi. Abjektisuhte painest pääsemiseks üritatakse vabaneda kõigest, mis meenutab möödunut ja peetakse kõike uut *a priori* heaks, lootes unustada sellega enda pärinemine madalast. Ent ühel hetkel tekib tõdemus, et praegusel hetkel pärinen ma lollist, kes tahtis unustada minevikku. Paar viimast aastat oleme lisaks olnud lollid, kes tahavad minevikku meeles pidada. Binaarne pendeldamine nõuab taga ternaarset kainet mõistust. See aga magab kuskil konna kõrval või lakub veini.

Inimene põlvneb ahvist, lollist elukast

Tahaks olla hoopis see, kes sündis Jumalast

Villu Tamme